

**ENSV SARK-i Banditismivastase Võitluse Osakonna eriteade
13. veebruar 1946. a.**

10. veebruaril 1946 võtsid SARK-i Võrumaa osakonna töötajad Võrust Rõuge valda viiva tee 4. kilomeetril kinni Võra Keskkooli vanemate klasside õpilased, kes püüdsid telegraafipostidele kleepida nõukogudevastaseid lendlehti:

- 1) Veski Heino Voldemann p. sünd. 1928. a. 9. kl. õpilane
 - 2) Kaska Valev Jaam p. sünd. 1929. a. 10. kl. õpilane
 - 3) Tammemägi Hans Rudolfi p. sünd. 1929. a. 9. kl. õpilane
- Läbiotsimisel võeti kinnivõetuil ara 259 nõukogudevastase sisuga lendlehte, sh. Nõukogudevastase ajalehe Ugandi eksemplar.
ENSV Siseasjade rahvakomissar kmdralmajor A. Reserv

ERA. F R-I. N5 s 127. 1106 – 109

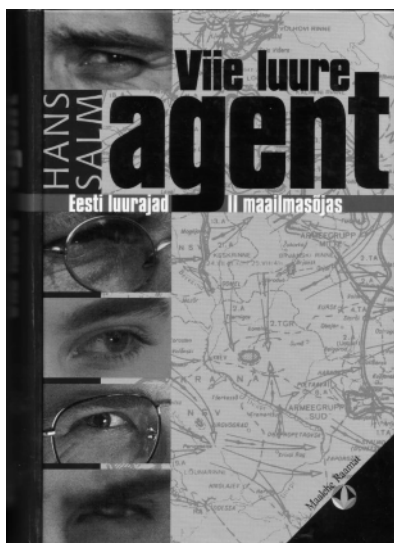
Võru koolipoiste põrandaalune ajaleht aastast 1945

Nr 48

08. aprill 2005

XI aastakäik

Tänane ajaleht: TAMMEMÄGI HANS, Sõpruse 1-4, Valga 68203

Süüdi mitte, mõista

„Viie luure agent” on raamat eesti tippluurajast Eestile raskel ajal – Toomas Hellatist. Raamatu autoriks on luurest kaugel olev, ent KGB koostööpartneri NKVD kolmekümneaastase staažiga endine Põlva rajooni miilitsaülem, ehk korrakaitaja, nagu autor Hans Salm ennast tituleerib. Ametiala ja auaste andsid autorile ENSV õitseajal eelised KGB arhiivimaterjalidele ligi pääseda. Ei saa eitada autori kirjanduslikku kui ka analüütilist andekust materjali esitamisel, selle rikastamist mitmete huvipakkuvate kõrvaliste andmetega antud ajajärgu kohta.

Nagu autor selgitab, oli tal kogutud huvitav arhiivimaterjal Saksa okupatsiooni ajal Tartus paiknenud Saksa sõjaluure Abwehri üksuse Abwehrtruppe 326 nn. „raadiomängudest” Eesti Partisani liikumise keskstaabiga Novgorodis. Kirjastuses aga „soovitati” autoril kirjutada enne dokumentaalse koega üldistav raamat metsavendadest sõjajärgses Eestis. Ilmselt oli nõudmine „krõbedama” suuremahulisema teose järele kui oli seda Ü. Koiti koostatud „Mineviku varjud.” Saab see valmis, siis nõustuks kirjastus Abwehri teema käsile võtma.

Autor selgitas kirjastusele, et ta teab vaid metsavendlustest kunagise Võrumaa kohta. Toimikuid metsavendluste kohta hoitakse KGB arhiivis kümne luku taga, ei pääse nende juurde vist kõik omadki töötajad, mis siis eraisikust rääkida, nagu ta tollal oli. Toimetusest aga helistati „kuhugi” ja öeldi et mingi aeg Julgeolekukomitee lubadebüroosse Pikal tänaval, seal oodatakse. Esmalt oli vestlus Julgeolekukomitee uue esimehe Rein Sillariga. Autor õnnitles Sillarit kohalemääramise puhul, mille eest Sillari tänas ja saatis oma esimese asetäitja juurde, kelle pädevuses olevat autori arhiivi lubamine või mittelubamine. Selleks oli Moskva mees Tšornoivanov, Must Ivan, nagu saatja oli koridoris sosistanud.

Must Ivan lasi autoril jutustada oma eluloo paaril korral, mida ta imestunult tegi. Nõudis ka põhjendust, et miks just tema on sobiv isiksus selle teema kallal töötama. Nõudis ainult metsavendade nimekirja, kelle toimikuid autor sirvida soovib. Toimikud tõi välja keegi veteranist julgeolekutöötaja ja kes istus kogu aja jälgijana juures. Viimaks tüdines sellest ja päris, et mis autorit kõigi nende kirjapandud isikute juures huvitab. Saades vastuseks et kõik, toodi tavaliste toimikute hulgas välja ka täiesti salajased kaustad. Tüsedad agentuuritoimikud „Perepljot” („Kõide”), „Metstati” („Unistajad”) ja superagent Haakla (Hellati) isikliku toimiku kolm köidet.

Autor jätkab! “Tänu taevale, et ma olin selleks ajaks aru saanud, kui verine ja porine, vihane ja nutumärg on metsavendade teema. Ja seda, et kumbki pool tahab seal ainult heledates toonides välja paista.” Nii loobuski autor metsavendade teema kallal töötamisest ja asus Haakla toimikutest väljakirjutisi tegema, osalt otsetõlkes eesti keelde, olulisemad kohad aja võitmiseks vene keeles, et need kodus täpselt eesti keelde ümber panna. Kahetsusväärset muidugi ei suutnud autor paljutki välja kirjutada, samas teades et seda materjali otseselt kohe kasutada ei saa ega tohi selle olemas-olust iitsatagi. Uudishimu võitis ohutunde ja praktilise arukuse. Nii see materjal seisis viisteist aastat lugejat oodates ja „Abwehrtrupp 326” idee on jäänudki realiseerimata.

Hellati elulooliste andmete ja teenistuskäigu ning ülekuulamismaterjalide äratoomise kõrval on väga

palju huvitavat materjali soomepoiste kui ka teiste eestlastest luurajate kohta. Kõik nad olid eesti mehed kes võitlesid nii või teisiti bolševismi vastu, said väljaõppe Soomes või Saksamaal, said relvastuse ja vajaliku varustuse. Nad ei kaitsnud fašismi, nad tahtsid suurt sõda ära kasutades taastada lämmatatud Eesti iseseisvus. Saksa munder ega relvad ei teinud neid natsideks, nad olid oma Eesti isamaa patrioodid. Teada on et natsiparteis ei ole olnud ühtegi eesti sõjameest ega ka tsiviilikut, seega ei ole põhjust ka rääkida fašismist. Hoopis teine lugu on aga „armastatud” Eesti Laskurkorpusega, mille koosseisus oleks pidanud olema kõik need Eestis kogutud Venemaale viidud 30.000 noormeest. Aga ei olnud – külmas ja näljas orjatööl hukkus iga kolmas juba enne korpuse loomistki. Oleks olnud loogiline et see pidanuks avama ausa eesti mehe silmad kogu bolševistliku inimvastalisuse nägemiseks. Ometi pugesid mehed tiblade vatikuubedesse-sinelitesse, kirsadesse ja mütsilodul ei ilutsenud mitte sinimustvalge kokard, vaid maailmavallutaja metsalise punane viisnurk sirbi ja vasaraga. Rinnataskus partei- või komsomolipilet ja huultel „Stalini eest!” Sõdimine käis selle nimel et tuua ja aidata jätkata 1940.a. pooleli jäänud küüditamist ja inimjahti maal, mis paar aastat tagasi oli olnud kodumaaks.

Raamatus on äratoodud lõik Kaljo Villako raamatust „Ajarännak”, kus ta peale tutvumist Hellati toimikuga kirjutab: „Polnud enam kahtkuse varjugi – mu sõber (Hellat oli Villako pinginaaber ja sõber Treffneri gümnaasiumi päevilt) oli täielikult NKVD/KGB poolel. Algul tahtsin ikka näha temas tublit võitlejat, kelle keelepaelad vallandusid piinamiste tõttu. Varsti hajus ka see eksiarvamus. Tema ülekuulamisprotokollides on lehekülgede kaupa inimeste nimesid, kellega ta enne kinnikukkumist 1944.a. sügisel oli suhelnud ning kindlasti ei jätnud KGB neid teateid kasutamata.” Raul Kuutma raamatus „Kolmas tee” on ära toodud legendaarse vastupanuliikumise võitleja Ahto Talvi sõnad: „Need, kes on läbi käinud Pagari piinakambritest, ei saa teisi süüdistada nõrkuses ja reetmises.” Villako ja Salm teevad seda tugitoolis istudes imelihtsalt. Me ei saa ilmselt kunagi teada Hellati reetmiste ulatust, sest veelkord peab mainima asjaolu et toimikutest väljaloetud ja kirjutatud „reetmiste” tausta pole võimalik teada. Selle tausta võisid tõenäoliselt moodustada juba eelnevalt kellegi antud tunnistused ja nimed, kohad, agentuuri andmed. Selleks võisid olla ka saksa julgeoleku SD materjalid, mis väidetavalt olid sakslaste poolt sihilikult venelaste jaoks maha jäetud.

KGB toimikute „usaldusväärsest” võib tuua lõputult näiteid. Ülekuulajateks olid põhiliselt venelased või vene juudid. Tõlkideks Venemaa eestlased või ohvitseride libud. Vastused küsimustele kirjutati uurija „koostöös” tõlgiga ja seda nii nagu nende sobis. Uurimiskäigu protokollil igale lehele allkirja võtmise eel luges tõlk teksti taas nii nagu see „koostöö” oli

kirja pandud. Oleks pidanud ise lugema, aga siis tuli loobuda tõlgist, sest tuli ilmseks vene keele oskus. Tõlgi kasutamine andis aga eelise küsimusele vastamisel, sest seni kuni tõlk puterdas küsimuse kallal, oli mõni sekund aega mõelda vastuse andmisele. Toimikutes olev materjal ei sisalda isegi õigeid kuupäevi ühe või teise sündmuse või fakti kohta. Nii näiteks Võru koolipoiste Sini-must-valge ühenduse liidri Elmut Laane vahistamisajaks on märgitud 03.04.1946, otsus vahistamise kohta on kirjutatud ja allkirjastatud 06.04.46., tegelik vahistamine toimus aga juba 02.04.46..

Tavaline oli konkreetse süüaluse toimikust kõigi teiste, ka kaudsete asjaosaliste tunnistuste ja nimede „läbijahvatamine,” mis nagu pidi näitama süüdistuse suurt mahtu. Tavaline oli süüdistuse tükeldamine ja sobitamine ühe või teise sündmuse või nime taha.

Toomas Hellatit on nimetatud tippluurajaks, super- ja imeluurajaks. Seda ta kahtlemata oli. Hellat oli luurajatest ainus kes oli suuteline saksa luurejuhi Cellariusega rääkima otseselt Saksamaa leppimisest vaenlastega Läänes ja nendega edaspidisest koostööst N. Liidu vastu. Hellatil oli teada, et see oli Cellariuse lemmikidee. Cellarius andiski loa selleks pinda sondeerida. Hellat käis ka Soomes kohtumas Varma ja Margiga ning viis ühendusse pagulusringid Eesti Rahvuskomitee ideedega Eesti kaitsmiseks kõikide abinõudega Punaarmee vastu. Eestil polnud mingisuguseid lootusi iseseisvuse taastamiseks ainult välispoliitika abil. Samas oli lootusetu kaasamine sakslastega, kes nii või teisiti olid määratud sõja kaotajaks. Säilitada head suhted läänega ja koondades oma sõjalise jõu punaväe vastu tõkestamaks Eesti kiiret vallutamist, võinuks tekkida soodus võimalus iseseisvumiseks. See oleks olnud ainult võimalik kui sakslased ja venelased oleksid omavahelises sõjas võrdsest nõrgenenud ja Lääne suurriigid, kellele mõlemad olid kardetavad, lausa elukardetavad, võinuksid kasutada soodsat momenti mõlema likvideerimiseks. Eesti, liidus teiste väikse-mate riikidega Lääne demokraatia toetusel, oleks siis võidelnud kätte iseseisvuse. See oli Hellati ja teiste Rahvuskomitee liikmete mõttekäik. Cellarius Hellati kaudu tajus seda ja organiseeris Pitka legaalse lubamise Eestisse SS-obersturmbanführer Baatzi kaudu. Baatz oli Eesti Julgeolekupolitsi ja SD ülem, ilmselt kindral-komissar Lietzmanni, SS-kindral Mölleri ja dr.Mäe järel neljas mees Eestimaal. Lääne poliitika suur-kuju Churchill jäi truuks bolševikele ja sellele ideele polnud saatusel määratud teoks saada. Euroopa suuresti langes punamoskoviitide meelevalda, seda mitmeks aastakümneks. Hukati, alandati, vägistati ja kiusati taga miljoneid inimesi kes olid julgenud astuda võitlusse inimvaenuliku Stalini kurjuseimpeeriumiga.

T. Hellat tegi kaasa Erna dessantretke, kogu tema luuretegevus mitme sõjaaasta jooksul kuni tabamiseni 10.dets. 1945.a. reetmise tulemusena oli seotud Eesti

Rahvuskomitee tegevusega ja selle idee teenimisega. „Haukka” grupi ja sellega seoses olnud inimeste kinnikukkumine toimus ammu enne Hellati tabamist. Esimesed selle grupi liikmete arreteerimised toimusid juba 1944.a. 6. novembril, kui tabati 3 meest, millele järgnes suurem arreteerimiste laine 1. detsembrist kuni 9. detsembrini. Sellest on pikemalt juttu Ülo Jõgi mälestusteraamatus „„Erna” legendid ja tegelikkus.” Nii oleks Hellatit „esmareeturiks” pidada enam kui imelik.

Et Hellat õppinud luurajana ja erudeeritud, intelligentse isiksusena valdas mitmeid võõrkeeli, pakkus see kõik huvi vene luureteenistustele. Ja luurajal polegi eriti muud valikud kui jääda ja jätkata luurajana, lootuses kaksikmängule minnes pääseda vaenlase võrgust. Pääseda läände ja saada edasi anda siintoimuvast kogu tööde. Loomulikult tuli selleks veenda julgeolekut lojaalsuses punavõimule.

Nii tehti Hellatist Haakla, agent Haaklale pani KGB kaugeleulatuvaid suuri lootusi. Hellati luurajavõimekuses polnud Eesti julgeolekul kahtlusi, kuid tema lojaalsuses organitele seda enam kaheldi. Kogu pika ettevalmistuse käigus eeldatavaks välismaale suunamiseks teda kontrolliti ja muudkui kontrolliti. Anti ülesandeid ja jälgiti nende täitmist.

Hellati endakoostatud pihtimusteraamatu ühes peatükis „Minu sidemed julgeolekuorganitega” väidetavalt rõhutab ta korduvalt, et „lehma” ülesanded olid talle vastumeelsed ja rasked täita. Teda püüti informatorina kasutada Tallinna vanglas kui ka laagris, kuid enda arvates ta suurt kasu KGB-le ei toonud, midagi olulist ja huvitavat ta edasi ei andnud.

Pikaajalise ettevalmistamise ja Moskvaga kooskõlastamiste tulemusena pidi Hellat-Haakla välismaale saatmine toimuma 23. aug. 1958.a. kell 23.30, ilmselt meritsi, lavastatud põgenemisena. Moskva ilmselt „pisaraid” ei uskunud ja mitmete sealsete ümberkorralduste tulemusena tuli Moskvast NSVL KGB Esimese Peavalitsuse keeld selle operatsiooni teostamiseks. 1959.a. tühistati üritus lõplikult.

Hellatile oli mõistetud 20 aastat vabaduse kaotust NSVL KGB juures asuva erinõupidamise otsusega 1. veebruaril 1947.a. kurikuulsa 58. Paragrahvi alusel kui isamaa reeturile. H. Salmi raamat „Viie luure agent” mõistab KGB toimikumaterjalide alusel Hellati postuumselt hukka, „lööb risti”, kui reeturi. Seda teistkordselt, sest erinõupidamine oli samadel alustel seda kunagi juba teinud

Kuigi H. Salmil õnnestus saada Hellati kohta palju huvitavat materjali ja sisse monteeritud ajastut seletavate lõikudega raamat loetavaks kujundada, ei leia me raamatust ainsatki hukkamõistvat sõna kogu selle KGB kuratliku süsteemi kohta. H. Salm on võtnud endale õiguse kirjutada inimesest, keda pole oma ihusilmaga näinud ega kuulnud, pidades „pühaks” KGB toimikuid.

Ka mina ei väida ei ühte ega teist, ent olles 1946.a. suvekuud Pagari keldris Hellatiga ühes kambri, nägin ja tunnetasin temas tahtejõulist, julget eestimeelset meest.

Olen sellest kord juba kirjutanud pikemalt „Ugandi” 2004.a. neljakümnendas numbris ja pole leidnud põhjust peale H. Salmi raamatu lugemist oma arvamust muuta.

T. Hellat oli mees kes kuulus paljudes erinevates elujärgkudes Eesti vabaduse eest peetud võitluse avangardi. Tean, et paljud „Viie luure agendi” lugejad paigaldavad koma käesoleva lookese pealkirjas „Süüdi mitte, mõista”, sõnavõrra-koma-koha võrra ettepoole, saades „Süüdi, mitte mõista”, mina seda teha ei julgeks. Keda kõiki ei ole meil hukka mõistetud – K. Pätsi riigireetmises, J. Laidoneri armee reetmises jne. jne. kuni tänapäeva välja.

T. Hellat suri 1987.a. lõpul. Tema viimse soovi järgi olid matused kiriklikud, talitus toimus Kaarli kirikus. Viidi puhkama Pärnamäe kalmistule Tallinnas. Temal pole võimalik enam selgitavat sõna öelda. Rahu Sulle, Toomas!

H. Tammemägi

Tahtmine elada ja oskus surra.

Admiral Johan Pitka oli üks legendaarsemaid Vabadussõja sangareid. Tema tähtsus võidukas Vabadussõjas ei leidnud Eesti Vabariigi rahuaegsete riigi poliitikute ega valitsuste poolt tunnustamist ega rakendust. Admiral koguni lahkus teda unustanud kodumaalt. Aga rasketel päevadel, kui tekkib lootus taasiseseisvumiseks suure sõja keerises, tuli ta kõigi takistuste kiuste tagasi. Hallipäine vanahärra sai taas loetud päevadeks Eesti rahva ja sõjameeste sümboliks, lootuse ja usu sisendajaks. Ta andis Eesti eest oma elu koos noorte uljaspeadega viimastes lootusetutes lahingutes Kose-Ristil. Admiral Pitka nimi on Eesti ajaloos kroonitud igavese auga. Meenutame teda ikka ja alati.

Selleks ka järgnev Peep Kärpi artikkel, mis ilmus 1995.aastal ajalehes „Memento” nr. 72.

INTERVJUU ADMIRAL PITKAGA

Juba hulk aega on lugejate käes Voldemar Pinni koostatud raamat «Kolmteist legendi admiral Johan Pitka lahkumisest». Rahvasuus liikuvaist kuulujuttudest on autor püüdnud välja selgitada Vabadussõja kangelase admiral Pitka salapärase kadumise loo, kuid tulemusteta. Autor ei pea enda algatatud Pitka-teemat lõpetatuks, sellepärast avaldan alljärgnevalt loo enda kohtumise admiraliga 1944. aasta suvel.

Ühel augustikuu viimastest päevadest helistas mulle ETK. Rakvere esinduse juhataja Rebane ja küsis, kas ma soovin kohtuda admiral Pitkaga, kes olevat parasjagu tema külaliseks. Kutsusingi admiralile telefoni juurde ja palusin temalt «Virumaa Teatajale» intervjuu. Sellega nõustuti ja juba viie minuti pärast sõitis toimetuse ette saksa sõjaväe sõidumasin. Sellest astus välja soliidne hallis ülikonnas ja hallis kaabus ning halli tutthabemega vanahärra. Admiralil saatis Vabadussõja tuntud kangelane kapten Laamann.

Minu töötoas jutustas Pitka, et koos kapten Laamanni ja Saksa armee kõrgemate ohvitseridega käis ta inspekteerimas Narva Idarinet, kust naasis täna. Vanahärra oli väga heas meeleolus ja kinnitas, et tema hinnangul on rinne küllalt tugev Punaarmee rünnakute tagasitõrjumiseks. Ta isegi ütles, et sõjaline olukord on meile palju kindlam kui oli seda Vabadussõja ajal. Hea uudisena teatas ta samas, et Saksa armee juhtkond andis temale loa moodustada omanimeline pataljon võitluseks pealetungiva Punaarmee vastu. Pataljoni adjutantiks pidi saama kapten Laamann. Lubas formeeringu loomisega kohe pihta hakata.

Kuna oli parajasti lõunasöögi aeg, siis organiseerisin telefonitsi külalistele lõunasöögi Omakaitse sööklas Pika ja Parkali t. nurgal. Selles osalesid ka Omakaitse maleva pealik kapten Vaska ja Rahvakasvatusameti

juhataja K. Tõlpus. Lõunasöögil loobus admiral tervisenapsust, kohvi joomisel aga suhkrust. Ütles, et põeb suhkruhaigust ega tohi neid aineid tarvitada. Kohvi magustamiseks võttis aga vestitaskust sahhariinipakikese. Peale paaritunnist keskustelu sõitsid sõjamehed edasi Tallinna.

Kirjutasin kohe «Virumaa Teataja» jaoks artikli Pitka-nimelise pataljoni moodustamise kohta. Telefoni teel andsin põneva uudise edasi «Eesti Sõnale» ja Riigi Ringhäälingule, kust sõnum edastati veel samal õhtul. Admiralil optimistlik hinnang Narva kaitserinde tugevusele tundus siiski kuidagi ebarealaarsena ja kummalisena ajal, mil Rakvere linn ja läände suunduvad teed olid täis sõjapõgenikke Narvast ja Virumaa idaosast. Rahvas enam ei uskunud, et suudetakse Eesti piiridel peatada Punaarmee edasitung. Sõnum Pitka-pataljoni moodustamisest oli nagu uus lootusekiir üldises kaoses. See andis kogu rahvale uut usku ja lootust, et võib-olla juhtub sõjatandril siiski mingi pööre ...

Pitka formeeris ülepeakaela oma pataljoni, pidas maha mitu lahingut Punaarmee vastu kuni Kose-Ristini, kus väekoondis lõplikult purustati. Kuhu kadus aga admiral Pitka? Usun siiski, et see saladus kunagi laheneb. Kapten Laamann igatahes arreteeriti.

Admiral Pitka isiksusega on seotud ka üks rahvusvaheline legend. Enne tagasitulekut Soomest 22. aprillil 1944. a. olevat ta käinud USA Helsingi saatkonnas ja seal ära andnud Ühendriikide ja Inglismaa kõrgemad aumärgid, mis olid talle omistatud teenete eest Eesti Vabadussõjas. Admiral motiveerinud oma teguviisi sellega, et mõlemad suurriigid on praegu sõjalises liidus kommunistliku Venemaaga, mis kavatseb tema kodumaa teistkordselt okupeerida. Protestiks selle vastu ei vajavat ta enam neid aumärke. Mäletan, et selline info jõudis meile tollaegselt Eesti Rahvuskomiteelt Helsingis. Olen otsustanud ka selle legendi tõepärasust kontrollida.

Peep Kärp

